

Vesna Lopičić / Biljana Mišić Ilić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, KONTEKST

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Dušan Stamenković

Akademski odbor:

Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Vladimir Ž. Jovanović
Prof. dr Snežana Milosavljević Milić
Prof. dr Dušan Stamenković
Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Željka Babić
Prof. dr Christl Verduyn
Prof. dr Cristóbal Pagán Cánovas
Prof. dr János Kenyeres
Prof. dr Marija Krivokapić
Prof. dr Elżbieta Mańczak-Wohlfeld
Prof. dr Roberta Piazza
Prof. dr Slávka Tomaščíková

Sekretari:

Mladen Popović
Natalija Stevanović

Recenzenti:

Prof. dr Željka Babić
Prof. dr Marija Krivokapić
Prof. dr Jordana Marković

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

JEZIK, KNJIŽEVNOST, KONTEKST
LANGUAGE, LITERATURE, CONTEXT

Tematski zbornik radova

Urednice:
Vesna Lopičić
Biljana Mišić Ilić

Niš, 2020.

*Recenzenti pojedinačnih radova
sa konferencije Jezik, književnost, kontekst:*

Mihailo Antović
Vedada Baraković
Zorica Bečanović Nikolić
Savka Blagojević
Nikola Bubanja
Nenad Cekić
Maja Ćuk
Mirjana Daničić
Biljana Dojčinović
Sanja Domazet
Rajna Dragičević
Ana Đorđević
Jasmina Đorđević
Danijela Đorović
Ivana Đurić Paunović
Mina Đurić
Vladimir Figar
Greta Goetz
Milanko Govedarica
Zorica Hadžić
Mirjana Ilić
Ljiljana Janković
Ana Janušević Oliveri
Marina Janjić
Danica Jerotijević Tišma
Aleksandra Jovanović
Ivan Jovanović
Jovana Jovanović
Vladimir Ž. Jovanović
Snežana Kalinić
Aleksandar Kavgić
Jelena Kleut
Miloš Kovačević
Viktorija Krombholc

Maja Kujundžić
Jelena Kusovac
Marija Lojanica
Vesna Lopičić
Goran Maksimović
Maja Marković
Dragana Mašović
Nataša Milivojević
Ana Milojević
Biljana Mišić Ilić
Predrag Mirčetić
Jelena Mitrić
Srđan Orsić
Slobodan Pavlović
Tomislav Pavlović
Vladan Pavlović
Slavko Petaković
Danijela Petković
Aleksandar Petrović
Gordana Pokrajac
Tanja Popović
Tvrtko Prčić
Duško Prelević
Mila Samardžić
Nadežda Silaški
Milica Spremić Končar
Tatjana Trajković
Nataša Tučev
Marta Veličković
Sonja Veselinović
Aleksandra Vukotić
Zorica Vitić
Ana Živković
Dušan Živković

КОНТЕКСТУАЛНЕ МЕТАФОРИЧКЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ГЛАГОЛА ГОВОРЕЊА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у конкретној говорној ситуацији. Контекстуално условљене метафоричке значењске реализације глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко сазнање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација повезана је првенствено с њиховом могућношћу да синкретично моделују говорну ситуацију. Метафоричком моделирању подвргнути су различити елементи комуникативног процеса, а анализом је утврђено да су најподложније семантичкој трансформацији спољашње компоненте акта говорења диференциране семама-конкретизаторима: 'интензитет звука' (*жрми, њраска, њриши, крека, лаје, рика, рове, урла, чайати, разцаболи се, разцаколи се*), 'брзина (темпо) говора' (*ломоти, меље, брбоће*), 'нејасност говора' (*мумла, мрмња, џамка*) и чиниоци интегрисани семантичким знаком 'говори којешта' који реферирају на садржај говора (*баје, дрнда, жвака, меље, шроја, њраска, њриша*). Глаголи-метафоре којима се на дијалекатској језичкој слици света вербализује концепт говорења поседују велики креативни потенцијал који се актуелизује у говорном чину под утицајем језичког и изванјезичког контекста.

Кључне речи: концепт говорења, контекстуална глаголска метафора, призренско-тимочки говори.

Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Глаголи говорења непосредно означавају процес говорења у његовим најразличитијим варијацијама.

Овај глаголски микросистем актуелно је поље савремених лингвистичких истраживања због свог комуникативног значаја, квантитативности и употребне вредности. Међутим, у словенској науци још увек није нормиран

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

класификациони модел глагола говорења, јер ставови лингвиста нису уједначени у погледу лексичко-семантичке и стилско-семантичке организације овог глаголског скупа. У руској науци преовладавају два приступа: с аспекта првог – термин „глаголи говорења” обухвата све глаголе којима је изражен говорни акт, тј. све глаголе који обележавају процес говорења у његовим различитим видовима (И. А. Езолка, М. И Кролљ); друго становиште одваја план језика и план говора, разликујући притом појмове „глаголи говорења” и „потенцијални глаголи говорења” (В. П. Бахтина, Р. С. Качинская, према Цыганова 2008). Заступници ове тезе глаголе говорења дефинишу као глаголе који означавају процес говора независно од контекста, док под потенцијалним глаголима говорења или синонимским заменама глагола говорења подразумевају глаголе који у контексту врше функцију глагола говорења. То су полисемични глаголи чије је значење говорења ситуационо условљено и у лексикографским дефиницијама се бележи као секундарно.

Концепт говора на језичкој слици света попуњавају, између осталих, јединице које припадају лексичко-семантичком систему глагола говорења као доминантној језичкој форми изражавања свих комуникативних нијанси. Лексичко-семантичка група глагола говорења базни је репрезент концепта говора и обједињује глаголске лексичке јединице с општом категоријално-лексичком семом 'говор' и класом 'процес', репрезентујући когнитивно моделиране функције и денотативно пространство чина говорења. Овај скуп интегрише све глаголске јединице које садрже семантички примитив 'говорити'. Инваријантна сема денотативног карактера семантички варира у зависности коју димензију говорног акта изражава, најчешће померајући садржај у конотативну сферу, а на том се значењском плану актуелизују емотивно-експресивни елементи стилског и прагматичког типа и функционалностилска компонента. У централној зони концепта ситуиране су семантички и стилски неутралне ознаке којима се денотира процес вербализован доминантом *говори́ши* „служити се говором, саопштавати нешто речима, казивати“. Периферији гравитирају стилски маркиране метафоричке номинације, које категоријални садржај 'говорити' реализују у контексту, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе.²

Контексти актуелизују многобројне аспекте општег појма глагола говорења. Метафоричкој модификацији подлежу различити елементи комуникативног процеса,³ при чему метафоричке реализације испољавају моделе концептуализације овог когнитивно значајног сегмента објективне стварности за

² „Јединице другостепене номинације (експресиви) преко одређених квазистереотипа носе и чувају информацију о наивној језичкој слици света одређене језичке заједнице, за разлику од јединица првостепене (примарне) номинације које преко одређених стереотипа носе и чувају информацију о концептуалној слици света” (Ристић 2004: 47).

³ Глаголи говорења су тровалентни, с обзиром на чињеницу да комуникативну ситуацију чине три компоненте: два учесника у комуникацији (говорник и слушалац) и информација коју један актер преноси другоме. Због тога се у контекстима говорна ситуација кристалише управо у аспектима који се реализују у позицијама карактеристичним за глаголе говорења: позиција субјекта (адресанта), позиција објекта (адресата), позиција објекта (садржај исказа).

језичко сазнање и одражавају језичку креативност и лингвокултурне карактеристике носилаца конкретних језика, односно говора.

Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација првенствено је повезана с њиховим потенцијалом да максимално, синкретично моделују говорну ситуацију. Метафоричко моделирање говорне ситуације располаже читавим комплексом језичких средстава, којима се конкретизују димензије комуникативне сфере. Механизмом метафоричке номинације захваћени су следећи аспекти говорне ситуације:

- карактеристике спољне форме говора, његове акустичко-физиолошке особености;
- карактеристике садржаја исказа;
- карактеристике комуникативне стране говора;
- указивање на тип говорне ситуације;
- аспект намере говорења, подстрекивања конверзације;
- аспект емоционалног односа говорника према саговорнику и емоционална оцена (Васиљев 1971).

Наведени аспекти нису међусобно потпуно издиференцирани и често се истовремено актуелизују (нпр. упоредо са емоционалним односом и оценом јавља се и компонента која реферира на садржај и тип комуникације; глаголи-метафоре који интерпретирају спољашњу страну говора регуларно указују и на емоционално стање говорника, које се конкретизује детаљнијим елементима).

Досадашње анализе глагола говорења у руском језику показују да парадигматски односи унутар групе манифестују законитости неких од аспеката комуникативне ситуације. Најразличитије се метафорички моделује спољна форма речи, израз и комуникативне карактеристике и особености говорног чина. Компаративно истраживање метафоричких номинација говорне активности у руском и енглеском језику (Џиганова 2008) резултира тврдњом да се процес говорења у оба језика означава и метафоричким номинацијама, тј. глаголима са секундарним метафоричким значењем који у датом семантичком пољу реализују номинативну функцију – денотирају процес говорења у контексту комуникативне ситуације. Анализирани глаголи у оба језика показују висок степен сличности у номиновању овог сегмента објективне стварности, што се може објаснити суштинским значајем процеса комуникације као објекта номинације, потребе да се тај процес изрази у јединству свих његових садржајних, формалних, аксиолошких, акустичких, функционалних ознака. У психолошкој перцепцији говора код оба народа примећује се тенденција тражења паралеле између човековог гласа и других извора звука, јер је и у руском и у енглеском језику семантичка деривација најчешће усмерена на акустичке елементе говорења. Разлике које се испољавају у виду квантитативних и квалификативних неједнакости лексичко-семантичких група и у њиховој унутрашњој организацији детерминисане су етноспецифичним моделима комуникације, као и одсуством деривационе (мотивне) базе у једном језику у односу на други (непостојање глагола чије се основно значење семантички варира). Диференцијација се уочава у искоришћености појединих деривационих база, па је

тако за енглески језик карактеристичан процес преношења, тј. поимање говора као објекта предаје, преноса, док је за руско језичко сазнање значајан процес употребе објекта, односно говор се схвата као објекат деловања. Ауторка овог компаративног истраживања проналази дистинктивне лингвокултурне црте на основу семантичко-деривационих схема, које манифестују следеће специфичности: већа дистанцираност субјекта од објекта говорења и већа слобода израза присутна је у руској лингвокултури, док је код Енглеза приметан виши степен одговорности за изговорену реч.⁴

Глаголи говорења у савременом српском језику предмет су истраживачке пажње Стане Ристић, која их представља, на примерима облика глагола *рећи* и *казати*, као метајезичке модификаторе и локутивне карактеризаторе говорног поступка (Ристић 2006, 2007). Испитујући лексичку семантику експресивних глагола, С. Ристић издваја типове глаголских јединица конотативног значења, међу којима 10. парадигми припадају експресиви са семантичким примитивом „рећи / говорити, престати говорити“. Испитивање експресивних глагола и структуре њиховог значења у српском језику (Ристић 2004) показује да експресиви са значењем говорења актуелизују актанте мере, количине, интензитета (*млетити*, *жвакати*, *сукати*, *вуновлачити*, *урлати*), начина (*ђрокитати*, *лајати*, *блејати*, *кокодакати*, *ђукнути*), циља, намере (*ђецакати*, *зуцакати*, *звоцакати*, *чаншрати*, *шооциљати*), одсуства смисла (*шрабуњати*, *нашрабуњати*, *лајрдакати*, *лујати*, *лујејати*, *бубнути*, *звекнути*), престати говорити (*завезати*, *умукнути*). У семантици глаголских експресива којима се означава процес говорења реализује се субјективна оцена по параметру пожељности / непожељности, којом се најчешће изражава негативан емоционалан однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности (Ристић 1997: 173). На основу тумачења семантике глаголских експресива могуће је реконструисати схему језичке слике човека и начина њене концептуализације код носилаца српског језика, а квантитативна супериорност експресивних глагола говорења у односу на вербалне репрезенте осталих категорија радњи и стања, демонстрира лингвокултурну чињеницу да је чин говора у фокусу језичке креативности српске језичке личности и да се овај сегмент стварности (говорење и комуникација) поима као доминантна људска активност.

⁴ С посебним интересовањем руски слависти истражују глаголе говорења у народним говорима. Ј. А. Бессонова поставила је методичку основу компоненцијалне анализе дијалекатских глагола говорења и сврстала их у јединствено микропоље, које функционише као фрагмент „поља речи“ (Бессонова 2008). Критеријум по којем се одређује да ли глагол припада датом пољу јесте постојање субјекта (обавезна позиција) и објекта (необавезна позиција) који успостављају контакт помоћу језичких јединица (Бессонова 2011). Иста ауторка проучавала је семантику глагола говорења у орловским говорима са структурног, комуникативног и културолошког аспекта и према циљу говорног чина, односно централним семама (‘произносити’, ‘выражать мысль’, ‘сообщать’, ‘взаимодействовать’, ‘побуждать’, ‘оценивать’) поделила их у шест лексичко-семантичких група (Бессонова 2001). Лексичко-семантичком анализом глагола говорења у Нижегородској области бавила се Љ. С. Коршунова, разврставши их у две подгрупе по физиолошко-акустичким и садржајно-смисленим особеностима говорног акта: „характеризующие глаголы говорения“ и „глаголы речевого действия“ (Коршунова 2002). Семантичко-стилистичке карактеристике ЛСГ глагола говорења описала је И. А. Крылова (Крылова 1996), а парадигматска својста метафоричких глагола у различитим аспектима говорне ситуације разматра Н. О. Кирилова (Кириллова 2006).

Дијалекатским глаголима говорења и њиховом семантичком класификацијом бавила се Р. Жутић у раду *Синонимски односи у лексичко-семантичкој жруји глаголских лексема с доминантним зборим 'говорим' у јабланичком говору (јужозападно од Лесковца)* (Жутић 2011). Из овога рада преузели смо одговарајући лексички материјал којим је репрезентовано стање у домену *Verba dicendi* у јужноморавским говорима.⁵ Наша анализа заснива се на грађи ексерпираној из дијалекатских речника говора југоисточне Србије, тако да је истраживањем обухваћен читав ареал призренско-тимочке дијалекатске области. За потребе овог истраживања сачинили смо корпус од лексема преузетих из *Речника говора јужне Србије* (Златановић 2011), *Тимочког дијалекатског речника* (Динић 2008 + допуна *Речнику* у рукопису), *Речника говора јабланичког краја* (Жутић 2005), *Збирке речи из Призрена* (Чемерикић, <http://prepis.org>) и *Жаргонске лексике југоисточне Србије* (Марковић, Трајковић 2018). Глаголске лексеме којима се означава процес говорења дистрибуиране су у денотативне номинације и експресивне јединице, а из фонда експресива екстраховани су глаголи-метафоре на основу следећих критеријума:

1. у обзир су узети глаголи који секундарном семантичком реализацијом обележавају процес говорења;
2. глаголи који улазе у семантичко поље 'говор' метафоричким значењем које се актуелизује у одређеној комуникативној ситуацији;
3. глаголске лексеме чије је секундарно значење са категоријалном семом 'говори' забележено у дијалекатским речницима;
4. глаголи који нису лексикографски евидентирани, а који у разговорном језику остварују функцију метафоричке номинације говорног процеса, нису разматрани.
5. глаголи који искључиво у контексту преобликују значење у статус именовања говорне активности и такве разговорне семантичке варијанте нису регистроване у речницима, не улазе у зону нашег истраживања.

Одабрана лексика, прецизније лексичко-семантичке варијанте речи које за своју реализацију захтевају одређени комуникативни контекст, подвргнута је когнитивно-семантичкој и функционално-стилској анализи, са лингвокултуролошким освртом, што је условило избор метода (теорија семантичког

⁵ Анализом упутница и инпут-анализом Р. Жутић испитује синонимске односе у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом *зборим 'говорим'* и на основу лексичко-семантичке парадигме глаголе говорења у јабланичком говору разврстава у девет синонимских редова са доминантама *ждим / изждим, глалим / изгалим се, луйешам, свађам се, иишам (ишшјем), иодсшичем / иодсшакнем, жуњам, кревељим се и муцам* (Жутић 2011).

Т. Милосављевић на основу централних сема у лексичко-семантичкој групи глагола којима се означава процес говорења издваја пет подгрупа глагола говорења у српском призренском говору: 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори', 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара', 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче', 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором', 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'. Даља подела врши се на основу сема нижег ранга, које конкретизују говорну ситуацију или допуњавају основне семе описујући сам говорни чин (Милосављевић 2017: 133).

поља, компоненцијална анализа, метод контекстуалне анализе, метод концептуалне анализе) и детерминисало задатке рада:

1. семантичка класификација и систематизација метафоричких глагола говорења у говорима призренско-тимочке дијалекатске области;
2. структурирање микропоља глагола-метафора са хиперсемом 'говорим' у призренско-тимочким говорима;
3. откривање функционално номинативне специфике глагола са секундарним метафоричким значењем 'говори';
4. одређивање степена експресивности и функционално-стилских карактеристика дијалекатских метафоричних глагола говорења;
5. утврђивање општег и специфичног у дијалекатском микросистему глагола говорења.
6. утврђивање лингвокултурних специфичности призренско-тимочке дијалекатске личности.

Контекстуално условљене метафоричке значењске реализације глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко сазнање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи у дијалекту имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Метафоричком моделирању подвргнути су различити елементи комуникативног процеса, а с обзиром на вербалну репрезентацију за дијалекатску језичку личност најзначајнији су: смисао садржаја, комуникативна намера, мера говорења, начин говорења, интензитет гласа, почетак говорења.

Елементи комуникативног процеса					
смисао садржаја	комуникативна намера	мера говорења	начин говорења	интензитет гласа	почетак говорења

Метафоричко моделовање говорне ситуације располаже комплексом језичких средстава којима се дати аспекти конкретизују, варирајући општу појмовну вредност комуникативног процеса и, разлажући категоријалне компоненте, сужавају перспективизацију појединих сфера говорења.

Смисао садржаја	
одсуство смисла	досађивање говором

Комуникативна намера			
прекоровање	убеђивање/наређивање	започињање свађе (вербалног конфликта)	оговарање

Мера говорења	
много (непрестано)	мало

Начин говора					
темпо		интонација		разумљивост	
брзо	споро	умилно	дрско	јасно	нејасно

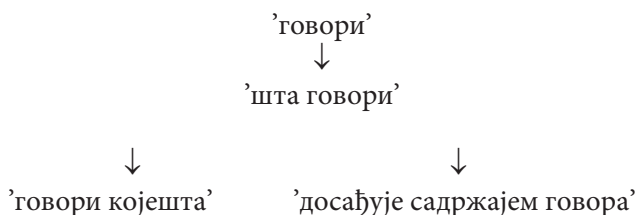
Интензитет гласа	
гласно	тихо

Хиперо-хипонимска идеографска структура условила је семантичку организацију микропоља и лексичко-семантичку парадигму метафоричких глагола говорења. Структура микропоља метафоричких глагола говорења обухвата шест микроскупова са надређеним семантичким вредностима који актуелизују актанте садржаја, намере, мере, начина, интензитета, почетка говорног акта.

Семантичка структура микропоља метафоричких глагола говорења

1. Смисао садржаја

1.1. Смисао садржаја – одсуство смисла (’говори којешта’): *балáви, баљéзга, бáмба, бандóри, булáзни / булáзди, бантрљóше, бантóше, бáмба, бамбóри, бланéта, блебéта, брбóти / брбóч’е, бунáри, бь́нта, бь́нтрља́, гáнга, гáнта, др́нда, дрнко́ри, др́нка / дрњ́ка, дрóби, забь́нта се, жва́ка, жваго́њи, жва́њака / жва́ња, жватóри, жвањ́хори, забантрља́, запљеску́е се, затраку́је се, затрачку́је, зацепу́е се, изва́ли, извањ́ћа (се), ке́ња, лапа́ра, лапо́ри, лапр́да, ломóти / ломóч’е, лу́па, лупéта, лу́пи, ме́ље, млáти, мља́ска, паламу́ди, пéни (се), свира, трабу́ња, тра́ка, тра́ска, трéсне, трóпа, тртља́, тру́пи, тупи, утeпује се.*

*Не бунáри, не мóгу да те слóшам.
 Ајде, жéно, не жва́њај.
 Иде по селó и жва́ња́хори таквó, онáкво.
 Бóље си ћу́ти, не мља́скај.
 Му́ва се по чари́ију и свáшта трáска.
 Ај, не трóпај, бóга ти.
 Кад он тресне, да умреш од смеха.
 Не тупи више!
 Само се нешто утепује.
 Ма свира туј нешто, не га ни слушам.*

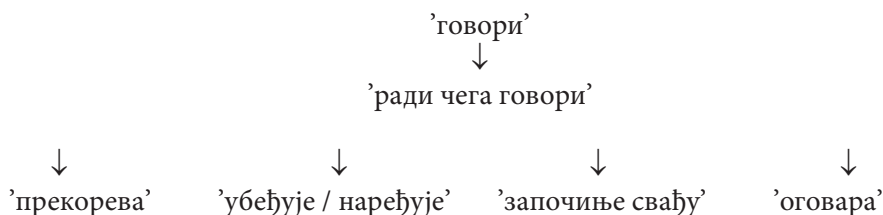
1.2. Смисао садржаја – досађивање говором (‘досађује садржајем говора’):
гња́ви, да́ви, догло́це, дрнда, жва́ка, жвако́ше, заврзу́је, затраку́е се, затлику́је се, зво́ца / свóнца, прч’ка, пъя́ка, пу́ни стéл’е, уда́ви, м’џмка.

*Микни ми се од гла́ве, немој ви́ше да ме гња́ви.
 Дóста брé, микни ми се од гла́ве и немој ви́ше да ме да́виш с те́ј тво́је палáвре.
 Дóста дé, штó прч’каш ту́ј све́јено?
 Дóста дé, до́кл’е ч’е ми м’џмкаш ту́ј?
 Микни ми се од гла́ву, не ми заврзуј ту́ј теке гл’éј сво́ју рабóту.*

Микрогрупа глагола која репрезентује аспект садржаја говорења грана се по садржају својих конституената у два ужа скупа. Један окупља лексеме који-ма се обележава потпуно одсуство смисла говорења, док је други значењски усмерен ка адресату, тј. његовој емоционалној реакцији на садржај говорења. Синонимске метафоре интегрисане семантичком компонентом ‘говори којешта’ бројчано надмашују остале скупине, што манифестује примарну позицију овог елемента у поимању комуникације. Метафоре које реферирају на испразност онога што је изречено најчешће су мотивисане звучним ефектима (*шраска, шроја, луја*) или начином узимања хране (*жва́ка, жва́ња́а, жва́ња́хори, жватóри, мља́ска*). Објективно негативан семантички садржај метафоричким преносом додатно је истакнут, при чему се интензивира степен експресивности и изражава субјективни став. Негативна оцена садржаја емоционалније је изражена глаголима са интегрално-диференцијалном семом ‘досађује говором’, који углавном асоцирају са физичким злостављањем (*да́ви, гња́ви, гу́ши*) и са активностима паса (*м’џмка* ‘лаје’, *догло́и’е*). Контекст који активира пренос глаголске номинације на садржај који примарно није у вези са сфером говорења ситуационо је детерминисан и може бити језички и ванјезички условљен. Садржај комуникације провоцира субјективну оцену слушаоца (‘то је бесмислено, глупо’), покреће његов емотивни однос (‘то је досадно’) и из пасивне га ставља у позицију активног учесника – говорника, док екстралингвистички фактори (сценарио по којем се комуникација одвија, који укључује параметре као што су социјални статус, социјалне улоге, узраст, околности и сл.) утичу на избор експресивне ознаке (метафоре) за чин говорења бесмислица, с наглашеним прагматичким моментом, односно с намером да то буде јасно

особи са којом се комуницира, при чему се активира функционалностиска компонента – адресант себи даје за право да своје недопадање, гнушање, презир изрази на подругљив, груб начин. Избор експресивне, метафоричке номиниције за изражавање негодовања на садржај исказа директно маркира однос између учесника комуникације и одражава изванјезички контекст који омогућава експресивни језички израз. Лексикографске илустрације уз дате лексеме сугеришу одређени тип говорне ситуације у којима се метафоричност актуелизира како би се постигао виши степен експресије, што се обично остварује у условима неформалне, фамилијарне комуникације, између саговорника међу којима постоји извесна блискост (породична или пријатељска) која обезбеђује комфорност и слободу у изражавању. Секвенце из народних говора упућују и на социјални моменат, који је важан чинилац у конструисању међуљудских односа и њихове комуникације. Запажа се извесна супериорност друштвене улоге адресанта, а стереотипни однос који допушта употребу негативно конотираног експресива је однос супружника, при чему муж с омаловажавањем третира садржај говорења жене. Адресант директно, у дијалошкој форми испољава свој став и афективно жели да забраном (која је формализована негацијом) блокира изношење садржаја, који оцењује као непримерен и испразан, или одбијањем и удаљавањем саговорника жели да прекине конверзацију у случају да му је понуђени садржај незанимљив, досадан, оптерећујући.

2. Комуникативна намера

2. 1. Комуникативна намера – ‘прекорева’: *а́ка, глђце, др́нка, дрнко́ри, ђе́бри, ђу́стри, жва́њаћа, жвања́ћори, зво́ца / свђнца, изђи́бри, изђу́стри, иза́ка, изро́та, изру́жи, искáнта, иска́стрим, испѐрда, иска́лти, исме́ши, искр́чи, ка́нта, ка́ра (се), ка́стри, коле́дује, ља́га, наа́па, наро́ти се, наа́ка се, оља́га, пе́рда, прока́стри, подсме́ши, ру́жи, ро́та, сколе́дује, сме́ши, сна́једе, та́лти, цврчи́...*

Цѐл ве́к си ме глђда́л, па си реши́л да ме доглђцѐш.

Не́чу да ђм у кавáну да ми по́сле она́ј моја́ ба́ба не жва́њаћа.

Пу́шти ју нек си жвања́ћори.

Ка́ра ме баи́та кђд се заба́им из шко́лу.

А ви́ два ме наапа́сте ни крђвога, ни ђу́жнога. – Наа́па га, котли́че га у́чини. – Што́ ти ва́љаше да гу наа́паш та́ко пред свѐт.

Не мо́г ђ ђм с ва́с у кавáну, ел кђд се вр́нем до́м, она́ј моја́ ђма да ми цврчи́.

2. 2. Комуникативна намера – 'убеђује / наређује': *бáри, декњуе, кáни, наковéнта, натўтка, подбади́ња, подбодé, подбóдне, подмўне, рéди, тўтка, упéза, упези, ушрафи...*

Декњуем му, ко да не, али óн тóј не зарезу́је.

Нáковента га брáта ми да кўпи плáц.

Онај дечко цело вече бари ону цуру.

Једва ме упезао да му помогнем.

Упезио сам ћалета за паре.

Ушрафио га да му фарба ограду.

2.3. Комуникативна намера – 'започиње свађу': *бодр́чка, галáти, глóдне, глoц'е се, докáчи се, заáпе, зóдaви се, заи́да се, издрíбла, изрíба, кáра се, кајдису́е, кајди́ше, кóмса се, кóшка се, наáпа, наkéља се, покóшка се, покарамбáса се, поцaвéља се, поцaмбáси, поцáпа, прéчка се, спрéчка се, тёрка се, цáпа се, цaвéља, цoлáви се, цóса се...*

Кьд се напíе, кајди́ше на лју́ђе.

Што се, брé, тóлко цoлáвиши, смíри се.

2.4. Комуникативна намера – 'оговара': *бедí, врéви с полóвин ўста, жвáка, жвакóри, жва́њаћа, жвања́ћори, жвaтóри, иску́ди, испљу́је, лáје, олаја-ва, опáња, пљу́је...*

Квó си ти жвакáла од мéн по салó, курвољíно еднá?

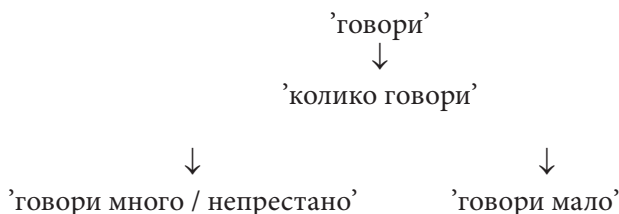
Немóј да те чу́jem пá да жва́њаћаш нештó од мéн.

Неши́ло си лајао о мени. – Немој да лајеш и́рошiв њежа, не заслужије.

У оквиру глаголске групе која секундарно номинује процес говорења налази се солидан број лексема које актуелизују интенцију субјекта, манифестујући однос адресанта према адресату. Комуникативна намера говорника концептуализује се као прекореванање, убеђивање, наговарање, почињање свађе, вербални конфликт и оговарање. Управо је сегмент комуникативне стварности који одражава вербални контакт, односно изражава однос према саговорнику најактивнији и најпродуктивнији у језичком сазнању говорника са југоистока Србије, што би се могло означити као лингвокултурна специфичност призренско-тимочке језичке личности и као одлика менталитета ове говорне заједнице. Међуљудски односи и намера којом се подстиче конверзација у центру су комуникативне ситуације за носиоце призренско-тимочких говора, с обзиром да је ова група глаголских метафора бројчано супериорна у домену глагола говорења, парадигматски комплексна, семантички раслојена, функционално искоришћена, стилски разноврсна. У говорним ситуацијама прекореванања и провоцирања расправе наглашена је емоционалност говорника која, као изванјезички контекстуални елемент, учествује у креирању семантичке структуре експресива којима дијалекатска језичка личност маркира акт говорења који интуитивно спознаје као вербалну агресију. Стање субјекта говорења и ин-

тензитет емоције којом изражава своју комуникативну намеру рефлектују се у конотативни садржај глаголске ознаке и модификују полазно значење механизма метафоризације, мотивисаном најчешће понашањем животиња. Јединице овога типа експлицитно одражавају аспект емоционалног односа говорника према саговорнику. Прекоревање и иницирање вербалног конфликта адресант доживљава као досађивање, оцењује га као негативан поступак и свој став према репресивном говорном чину изражава платисемичним метафорама које семантичку дифузност остварују у различитим лексичко-семантичким микро-групама, а у оквиру исте категорије објективне стварности. Такве су, на пример, лексеме *жвањћа, жваћџори, жвањћори* чија функционална продуктивност проистиче из капацитета да изразе више аспеката комуникативне ситуације („1. говори којешта; 2. оговара; 3. прекорева”), што упућује на концептуалну блискост и когнитивну повезаност ових димензија комуникативног дискурса.

3. Мера говорења

3. 1. Мера говорења ('колико говори') – 'говори много / непрестано': *балави, бамба, блебеће, блебета, ганга, ганта, дрдља, дрнда, дроби, клапа, ломоти, меље, трака...*

Само балави, не могу више да га слушам.

Ништа не радиш, само нешто блебећеш.

Кад почне да бамба, уши да ме заболив, само млати нешто.

Ма, не ли га знам, ганга куде стигне.

Немој много да дробиш ел нече да буде добро за тебе.

Трака како тракатаљка у воденицу.

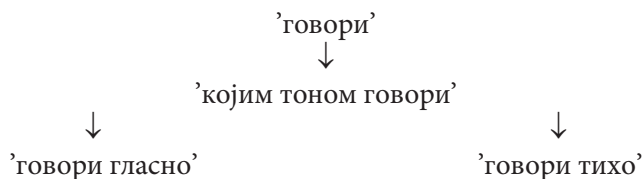
3. 2. Мера говорења ('колико говори') – 'говори мало': *економише...*

Он економише и кад прича.

Диференцијација конституената одражава поларитет који почива на дихотомији квантификатора 'много' / 'мало' уз категоријални знак 'говори'. Уочава се непропорционалност у попуњености ових сегмената на дијалекатској језичкој слици света, што демонстрира чињеницу да је за носиоце југоисточних српских говора непрестано и неумерено причање иритантно, тим пре што корелира са изношењем бесмисленог садржаја, те да за означавање овог

процеса говорници бирају пејоративне метафоре високог степена експресивности. Концептуална повезаност параметара који реферирају на квантитет и квалитет изговореног садржаја рефлектује се у значењској интерпретацији појединих језичких ознака (нпр. *бамбам* „брбљам, вревише говорим, говорим којешта“; *џанџам* „много причам; говорим којешта“; *џиракам* „много причам; причам којешта“) и детерминише парадигматске везе унутар скупа. Умерена говорљивост и ћутљивост нису нарочито инспиративни дијалекатској језичкој личности и не подлежу њеној језичкој креативности, с обзиром да се у традиционалном систему вредности одмереност у говору поима као идеални комуникативни сценарио и пожељна, прототипична црта менталитета.

4. Интензитет гласа

4.1. Интензитет гласа (‘којим тоном говори’) – ‘говори гласно’: *вречи́, врѣкне, врктí, гра́ка, грмí, дрѣ́ка, заржí, изгасíра се, издíза се, истрíша се, крѣ́ка, натрíше се, прáска, разгрмí се, разровé се, разџабóли се, разџакáли се, раскрѣ́ка се, режí, ровé, чапáти се, џабóли...*

Пу́шти га не́ка прáска, ч’е се испрáска, па че му про́џ’е л’ути́на.

Ко́га ми́сл’иш да пла́иши те грми́ш тол’и́ко, ме́не л’и?

Што́ се, брѣ́, то́лко издíзаш, као да ти гла́ву кíдамо?

Што́ ти је, мо́ре ч’ове́ку, те си се та́ко разгрме́ја?

Извини што сам се синоћ изгасирао на тебе, био сам љут.

4.2. Интензитет гласа (‘којим тоном говори’) – ‘говори тихо’: *дудóри, врѣ́ви с по́ловин у́ста.*

Чу́јем не́ћи дудóре, ал и не ви́дим.

Спољашњи елементи говора најподложнији су метафоричком моделирању, а један од аспеката говора који подлеже семантичкој деривацији јесте интензитет звука. Глаголске метафоре из акустичког домена говорења регуларно указују и на емоционално стање говорника, које се конкретизује диференцијалном квалитативном семом ‘гласно’ и језички се интерпретира семом интензитета, односно појачаном тоналношћу. Микрогрупа са надређеним семантичким знаком ‘којим тоном говори’ шире реферира на начин говорења, варирајући интегралну семантичку компоненту актуелизацијом сема конкретизатора ‘говори гласно’, ‘говори тихо’ које поларизују скуп и детерминишу парадигму уну-

Сложеност овог микросистема огледа се у преклапању појединих говорних аспеката, најчешће јединица којима се интерпретирају неки од унутрашњих и спољашњих елемената. У истој концептуалној равни су намера говорника и интензитет гласа ('прекорева' / 'гласно'; 'оговара' / 'тихо'), комуникативни садржај и мера говорења ('говори којешта' / 'пуно, много говори'). Квантитативна доминација глаголских лексема које реферирају на садржај исказа и на тон гласа демонстрирају опште црте у поимању и доживљају процеса говорења у свести призренско-тимочке дијалекатске личности.

6. Начин говора

6. 1. Начин говора ('како говори') – темпо

6. 1. 1. Начин говора ('како говори') – темпо ('брзо говори'): *блебѣта, дрнда, вѣргла, ломоти...*

Кад научи, само верѣла.

Ајде, ћуѣи, не ломоти воше, молим ѡе.

6.1.2. Начин говора ('како говори') – темпо ('споро говори / одуговлачи'):

гуѡви, жљѣби се, мрчи, цеди...

Ако трѣбе нѣгде д идеш, ти немѡј млого да гуѡвиши, веч се спремуј и отиди.

Мука ми припадне кѡд вѡне да се жљѣби.

Ајде не мрчи!

6.2. Начин говора ('како говори') – интонација

6.2.1. Начин говора ('како говори') – интонација ('умилно говори'): *гуѡче / гуѡч'е, гуѡтуѣ, гука / гуч'и, гукне, мѡзи се, цвркуѣе....*

Гугуч'ѡше, гугуч'ѡше, па зѡсна, злѡто матерѣно.

Кѡко гуч'и ѡна, мѡри, ч'е рѣкнеш гука нѣка голубѣца. – Свѣјено што гука, ка да ѡч'е нѣшто да ти рѣкне. – Дѡцкан гу поч'ѣло да гуч'и тѡј девојч'е.

На мѡ, на мѡ, тѣке гукне по кѡј пѡт. – Гукни га, гукни га дѣ. – Тѡко је ѡно прокл'ѣто, нѣч'е да гукне.

6.2.2. Начин говора ('како говори') – интонација ('дрско говори'): *брѣца се, брѣцне се, дѡса се, дѡсне се...*

Штѡ се брѣцаш, кѡји ти је ѣѡвол?

Тиѣ се брѣцне на чѡвѣка.

А му нешто рѣкнеш, ѡдма се дѡса.

6.3. Начин говора ('како говори') – разговетност

6.2.1. Начин говора ('како говори') – разговетност ('јасно говори'): *поѣ / пѣва, вѣргла...*

6.2.2. Начин говора ('како говори') – разговетност ('нејасно говори'): *бѣнѣа, дрнда, жилави, мрма, мрмања, мрнѣа, мунѣа, пѣнка...*

Ај не дрндај там.

Еј, немѡј тѡлко да га жилавиши, казуј га дирѣкно.

Сѡмо га вѣдиш ко мрѡа с брѡду и некѡ мрма.

Немѡј да ми мрнѣаш, веч врѣви ко се врѣви.

Микроскупови у домену начина говорења имају антонимску структурну организацију, пресликавајући на наивној језичкој слици света крајње скаларне вредности. Интонативни аспект појмовно обједињује умилно, нежно говорење (*гуѡче, гука*) и дрско обраћање. Темпо говора провоцира семантичку трансформацију примарног садржаја, јер су обе димензије ритма говорења когнитивно интригантне – 'брзо говори' (*ломѡти, блебѣта, вѣргла*), 'одуговлачи'

(*гу́жви, жлѐби се, мрчи́*). Неразговоран говор такође је маркиран експресивним знаком (*дрнда, жилáви*), као један од чинилаца ометања вербалног контакта. Аудио-ефекат који производи спољна форма процеса говорења на комуникативном плану, на плану декодирања прима се као стилски ефекат који се на језичком нивоу двоструко постиже: адхерентном експресивношћу – семантичком деривацијом и инхерентном експресивношћу, формалним показатељима необичности (Ристић 2004: 49). Експресивна модалност по семантичком садржају реализује се различитим моделима метафоризације, међу којима су доминантни зооморфна метафора (*гу́гуче / гу́гуч 'е, гу́гутаје, гу́ка / гучи́, гу́кне, цврку́ће*) и метафора физичког дејства (*цѐди, дрнда, ломóти, гу́жви, жлѐби се, ду́са се*). Аспекти који отежавају комуникацију мотивишу језичку продуктивност и инспиришу призренско-тимочку језичку личност, која незадовољство неразговорним и нејасним начином говорења демонстрира не само неочекиваним семантичким трансформацијама, којима се појачава непосредни утисак, већ и афективним гласовним склопом са примесама ономатопеје. Нарочитим типовима афиксалне деривације, пејоративима и хипокористцима, носиоци југоисточних српских говора изражавају презрив, али и подсмешљив однос према акустичко-физиолошким и когнитивним факторима који нарушавају конвенционалан образац комуникације. Том контексту припадају афирмативно конотиране метафоре са дијагностичким семантичким обележјем 'јасно говори', док прототипичне (међу)вредности у другим поткатегоријама којима се идентификује спољна форма говора нису лексикализоване. Вербализовани су они елементи комуникативне стварности који ремете услове пристојне и пријатне конверзације и управо ти језички знаци на дијалекатској језичкој слици света репрезентују лингвокултурни спецификум призренско-тимочке заједнице и особености њеног менталитета које се очитују у говору и говорењу (екстремност, непосредност, повишена афективност, емоционалност).

Контекстуално условљене метафоричке реализације са значењем глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко сазнање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација повезана је првенствено с њиховом могућношћу да синкретично моделују говорну ситуацију. Слојевитост и фигуративност семантичког садржаја дају способност глаголу-метафори да истовремено означи различите елементе комуникативног процеса.

Општа тенденција, примећена и у призренско-тимочким говорима, јесте флексибилност спољашњих компонената акта говорења и подложност семанконкретизатора 'интензитет звука' брзина (темпо) говора' и 'нејасност говора' семантичкој трансформацији (*грми́, прáска, при́тии, кре́ка, ла́је, ри́ка, ровé, у́рла, чапа́ти, разцабо́ли се, разцако́ли се; ломóти, ме́ље, брбо́ће; му́мла, мрмња, ца́мка*). Карактеристике садржаја исказа лако се варирају, тако да се чиниоци интегри-

сани семантичким знаком 'говори којешта' који реферирају на садржај говора укључују у регуларне механизме семантичке деривације, што је универзална појава, карактеристична и за испитивану говорну заједницу (*баје, дрнда, жвака, меље, троба, траска, тртља*). Лингвокултурна специфичност ове говорне зоне огледа се у интензивном моделовању елемената комуникативне интенције, посебно подстрекивања вербалног сукоба (*глоље, кастри, цврчи, глоји'е се, докочи се, заапе, здави се, зайда се, изриба, кошка се, наапа, прчка се, џапа се*).

Глаголи-метафоре којима се на дијалекатској језичкој слици света вербализује концепт говорења поседују велики креативни потенцијал који се актуелизује у говорном чину под утицајем језичког и изванјезичког контекста. Поред општих законитости које важе у домену семантичке деривације у сфери говорења, као неисцрпном извору лексичке продукције, дијалекатске метафоричке номинације имају сопствене особености које су контекстуално условљене, пре свега екстралингвистичким фактором – комуникација се одвија у неформалним околностима, у породичном, комшијском, окружењу, у опуштеном, природном, локалном амбијенту, са саговорницима уједначеног социјалног статуса (дијалекат), приближног узраста (жаргон), тако да лексеме из овог круга припадају разговорном функционалном стилу са израженом тенденцијом да експресивно маркирају говорну ситуацију. Експресивни језички израз и субјективна интерпретација говорног акта умогоме су последица особина дијалекатске језичке личности: непосредност, отвореност, слобода изражавања, емоционалност, афективност. Ово је један од приступа дијалекатском микро-систему глагола говорења и један од могућих модела за тумачење семантике глаголских експресива са циљем реконструисања схеме језичке слике човека и начина њене концептуализације код носилаца југоисточних српских говора.

Литература

- Бессонова, Ю. А. (2001). *Семантика диалектных глаголов речи в орловских говорах и отражение в ней мировосприятия их носителей* [Online]. Автореф. дис.. Доступно на: <http://www.dissercat.com/content/semantika-dialektnykh-glagolov-rechi-v-orlovskikh-govorakh-i-otrazhenie-v-nei-mirovospriyati#ixzz33knebfY7> [27. 3. 2019]
- Бессонова, Ю. А. (2011). Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах. В: *Вопросы теории и практики*, № 1 (8), 33–37.
- Васильев, Л. М. (1971). *Семантические классы глаголов чувства, мысли, речи. Очерки по семантике русского глагола*. Уфа.
- Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, Р. (2005). Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник*, LII, 1–461.
- Жугић, Р. (2011). Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим 'говорим' у јабланичком говору (југозападно од Лесковца). *Зборник радова Филозофског факултета*, XLI, 51–72.

- Златковић, М. (2011). *Речник говора јуџа Србије*. Врање: Аурора.
- Кириллова, Н. О. (2006). *Метафорические номинации в семантическом поле глаголов речи*, [Online]. Доступно на: <https://cyberleninka.ru/article/v/metaforicheskie-nominatsii-v-semanticheskom-pole-glagolov-rechi> [27. 3. 2019]
- Крылова, И. А. (1996). *Семантико-стилистическая характеристика ЛСГ глаголов речи*. [Online]. Доступно на: <http://cheloveknauka.com/semantiko-stilisticheskaya-harakteristika-lsg-glazolov-rechi> [29. 3. 2019].
- Марковић, Ј. и Трајковић, Т. (2018). *Речник жаргонизама јужне јруге*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милосављевић, Т. (2017). Лексика српског призренског говора. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 1-602.
- Ристић, С. (1977). Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, 40, 1, 167-176.
- Ристић, С. (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, С. (2006). Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора. *Наш језик*, 37, 1/4, 15-24.
- Ристић, С. (2007). Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, 50, 793-805.
- Сазыкина, М. И. (2006). Метафорические номинации в семантическом поле глаголов речи [Online]. Доступно на: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Philologia/3_115079.doc.htm [27. 3. 2019].
- Стернин, И. А. и Саломатина, М. С. (2011). *Семантический анализ слова в контексте*. Воронеж: Истоки.
- Цыганова, Е. Б. (2008). Метафорическая номинация речевой деятельности: на материале глаголов русского и английского языков [Online]. Доступно на: <https://www.disscat.com/content/metaforicheskaya-nominatsiya-rechevoi-deyatelnosti-na-materiale-glazolov-russkogo-i-angliisk> [27. 3. 2019].

Tanja Milosavljević

CONTEXTUALIZED METAPHORICAL REALIZATIONS OF VERBS IN PRIZREN-TIMOK SPEECH

The basic functions of speech, physiological-acoustic, communicative, emotional and cognitive, have shaped the lexical-semantic system of verbs of speech, which represents the dominant linguistic form in all processes of communication. The model and content of communication are determined by the semantic potential of verbal lexemes, which are realized in a specific speech situation. The contextually conditioned metaphorical semantic realizations of verbs of speech reveal numerous semantic dimensions of the general concept of *speech*, reflecting the various aspects of the act of speaking, characteristic of a linguistic knowledge of a dialectical linguistic personality. Metaphorically, verbs have the ability to realize various aspects of a speech situation, broadening the semantic potential of the given semantic class. The cognitive value of

metaphorical verbal realizations is connected primarily to their ability to syncretically model the same speech situation. Various elements of the process of communication have been subjected to metaphorical modelling, and the analysis has determined that what is most susceptible to semantic transformation are the external components of the act of speaking differentiated by semes-specifiers: 'the intensity of the sound' (*grmi, praska, pršti, kreka, laje, rika, rove, urla, čapati, razdžaboli se, razdžakoli se*), 'the speed (tempo) of speech' (*lomoti, melje, brboće*), 'the clarity of speech' (*mumla, mrmnja, dzamka*) and the factors integrated by the semantic indicator 'talking gibberish' which refers to the content of the speech (*baje, drnda, žvaka, melje, tropa, traska, trtlja*). The verbs-metaphors that are used to verbalize the concept of speech at the linguistic image of the world possess a great creative potential which is realized in the speech act under the influence of linguistic and extralinguistic contexts.

tanja77nis@gmail.com